

Ismarla- Fiili Üzerine

A Study on the Verb Ismarla-

*

•

•

* Doç. Dr.,

Türkçede yeni kavramları karşılamak üzere, yabancı dillerden kelime almak, kelime grubu oluşturmak, ölü kelimeleri diriltmek ve ağızlarda kullanılan bazı kelimeleri derleyip kullanıma çıkarmak gibi kelime yapma yollarından faydalanılır.

Türkçenin tarih boyunca dinî, siyasî, ticarî ve coğrafî sebeplerle, pek çok dilden ödünçleme yaptığı bilinmektedir. Türkçenin ödünçleme yaptığı diller arasında Çince, Soğdca, Orta İnanca, Toharca, Moğolca, Süryanice, Ermenice, Rumca, İtalyanca, Slav dillerinin bir kısmı, Fransızca, Macarca, Arapça, Farsça ve İngilizce sayılabilir. Sadece Türkçe değil, kendi içine kapanmamış, dışa açık birçok dil başka dillerden ödünçleme yapmış ve hâlen de yapmaktadır.

İlk yazılı kaynaklarımız olan Orhun Yazıtları'nda, Uygur metinlerinde, ilk İslamî eserler olarak bildiğimiz

'ta birtakım etkileşimler neticesinde ödünçlemeler yapılarak yüzlerce kelime dilimize kazandırılmıştır. Daha sonraki dönemlerde yazılan eserlerde de, zaman zaman azalarak ve zaman zaman da artarak başka dillerden kelime alış-verişi devam etmiştir. Türkçemiz açısından baktığımızda, bu alış-veriş daha çok alma noktasında olmuştur. Ancak, bu ifadeden Türkçe başka dillere kelime vermemiştir anlamı çıkarılmamalıdır. Türkçemiz de başka dillerin bir kısmına kelime vermiştir. Örneğin Türkçeden Farsçaya 2500 civarında kelime girmiştir. Prof. Dr. Günay Karaağaç yaptığı bir araştırmada Türkçenin sadece beslenme ve giyinme kültürüyle ilgili olarak Farsçaya 491, Arapçaya 359, Rusçaya 580, Romenceye 382, Sırp-Hırvatçaya 663, Bulgarçaya 368, Arnavutçaya 351, Yunancaya 259 ve Macarcaya 347 kelime verdiğini belirtmektedir (Karaağaç, 2002: 151-152).

Bir dil başka bir dilden ödünçleme yaptığında, çoğu zaman aldığı unsuru aynen almaz. Aldığı unsur üzerinde çok derin ses ve anlam değişikliği yapar. Türkçe de diğer dillerden aldığı kelimeleri kendi ses yapısına uydurur. Bazen değişiklik yaptığı veya kendi ses yapısına uydurduğu kelimenin ödünçleme olduğunu tespit etmek güçleşir. Bir kuyumcunun külçe veya hurda altını işleyip ona değişik şekiller vererek yeniden kullanıma çıkarması gibi Türkçe de başka dillerden aldığı pek çok kelimeyi bazı işlemlerden geçirerek kullanmaya başlar. Türkçe, tarih boyunca, kendi yapısına ve işleyiş kurallarına ters olan ödünçleme kelimeleri hemen benimsememiş, onları kendi ses ve anlam bilimi kalıplarının içine alarak Türkçeleştirip özümsemiştir. Türkçenin kelimelere

yaptığı müdahale, yani Türkçeleştirme bir anda olmaz. Bunun için uzun zamana ihtiyaç vardır. Bu kelimelerden biri de Türkçenin Farsçadan aldığı ve bir fiil gövdesi şeklinde kullandığı ısmarla- (< ısmar+la-) kelimesidir.

kelimesi 'te "1. Bir şeyin yapılmasını veya getirilmesini, bu işlerle uğraşan birine söylemek, sipariş etmek. 2. Parasını kendi ödeyerek başkaları için yiyecek veya içecek getirilmesini söylemek. 3. Kendi için bir şey alınmasını başkasına söylemek. 4. (-i, -e) Bir şeyin, bir kimsenin bakılmasını, korunmasını birine veya birinin gözetilmesine bırakmak, emanet etmek. 5. Bir işin yapılmasını, bırakılmasını veya o işten vazgeçilmesini söylemek" gibi anlamlarda geçmektedir. Ayrıca, sözü edilen sözlükte fiilden türetilen "ısmarlama, ısmarlanma, ısmarlanmak, ısmarlatma, ısmarlatmak" kelimeleri de madde başı olarak alınmıştır (TS, 1998).

fiilin kökünü oluşturan "ısmar"ın, Pehlevi dilinde kullanılmış olan "apasardan" veya "apşurdan" mastarından Farsçaya geçtiği sanılmaktadır. "Sipâr", sipurdan "ısmarlamak" mastarının emir, "sipariş, sifariş" "ısmarlama, ısmarlayış" ise bu mastarın fiilimsi biçimidir. "Sipariş kerden" "ısmarlamak, tevfiz ve emanet etmek" anlamlarında Farsçada kullanılmaktadır (Şükun, 1996).

fiili yüzyıllardan beri Türkçede değişik şekillerle kullanılmaktadır. Ancak fiil, ve gibi eserlerde henüz kullanımda değildir. Hicrî 630 (M. 1232-33) yılında yazılmış karışık dilli eserler arasında sayılan Ali'nin adlı eserinde (Berlin nüshasının 15^a varacağı) fiilin biçiminde geçtiğini görüyoruz:

Ol melik anda vade kılmışdı
Kullarına buyurup
Anı her kim bulur irse biling didi
Azad kılıp ana kızım virem imdi

Harezmi Türkçesinin temel eserlerinden biri olarak bildiğimiz Rabguzi'nin 'sında fiil " birine yüklemek, birine itimat etmek" şeklinde iki yerde geçmektedir: ... aydı: İlâhî sen bilürsen mana awunça koldaş erdi, gâyet sewer erdim sana esen selâmet mana kawuşturgıl tep yandı (58r10) (Ata, 1997: 80). ...sen me bu kün maşiyetlig bir owuç bulganuk ümmetinni bizge yarın men kamugını yarlıkap... (238r11) (Ata, 1997: 345).

Yine Harezmi Türkçesinin önemli eserlerinden biri olan, Kerderli Mahmut'un yazdığı fiil biçiminde üç yerde rastlamaktayız: ...ölüm keldi, emdi bu hilafet işini kimke (102-1). ...aydı: Yâ Rebbi, bu buzagunı sanga (341-7). ... buzagunı Hak teâlâga erdi (341-13) (Eckmann, 1995: 74, 237, 238).

Kelimenin Kıpçak Türkçesiyle yazılmış lügat ve gramer kitaplarının bir kısmında da () ısmarla- ve asbarla- biçimlerinde geçtiğini görmekteyiz (Toparlı, 2003).

Fiil, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde ş biçimlerinde ve "1. Tevdi etmek, emanet etmek 2. Tenbih etmek, tavsiye etmek" anlamlarında yer almaktadır (Dilçin, 1983). Kelimenin Eski Anadolu Türkçesinde kullanımına birkaç örnek:

Anı ben cerrahlara
İşkıla tımar idün dün gün didüm (Köktekin, 2001: 251)

Bunı eydüp ol arada cânını
Hazrete Varka anı (Köktekin, 2001: 279)

Düzüp koşup nakkâşa hep
Ki oñarsun işlerini Hak Çalap (Dilçin, 1991: 246)

Bilürdüm ki süci yaramaz aña
Hem atası baña (Dilçin, 1991: 277)

Eski Anadolu Türkçesinin önemli eserlerinden olan Dede Korkut Kitabı'nda ısmarla fiili yedi yerde geçmiştir. Bunlardan birkaçını aşağıda dikkatlere sunuyoruz:

Dede Korkut birin bindi birin yetdi, yarenler sizi Hakka didi gitdi (Ergin, 1989: 125; 82/11).

Dede Korkut oğul Karçar ne kargaşa idersin, getürdüm bu nesnedür... (Ergin, 1989: 128; 88/6, 7).

... Otuz tokuzuz yoldaşın , görelüm hanum niçe ... (Ergin, 1989: 136; 100/1)

Bir yigit aramızdan eksildi, senün yolında baş virdi, dirim kanın alalum, hem size menüm kanum alsun dimiş... (Ergin, 1989: 250; 301/5, 6)

Fiilin Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserlerinde bu şekillerinin yanında aynı anlamlarda, metateze uğramış şekli olan ve şekilleri de kullanılmaktadır:

“Ulu tımâr-ıla ve ulu leşker-ile ol uca koya ve ki gündüz dinlenmeye ve işinde eğlenmeye.” (Yavuz, 1991: 102; 67a/6, 7)

Anıhtarı aldı çün oldu revân
bu kuluna ol kâm-rân (Dilçin, 1991: 229; 14b/423)

dahı bana ol yigit
Ki Fagfûra baş koyubanın eyit (Dilçin, 1991: 261; 27b/1010)

'de fiili madde başı olarak alınmasına rağmen anlamlandırılmamıştır (Ş. Sami, 1987).

'de fiiline “Seslenip tenbih etmek, tavsiye, tevkil, sipariş. Tevdi, veda, vasiyet etmek, gümâşteğân memur etmek” anlamları verilmiştir (A. Vefik Paşa, 2002).

Clauson, fiili biçiminde madde başı olarak almış ve tarihî dönemlerde, belli başlı eserlerde kullanılan şekillerine yer vermiştir (1972).

'ne fiil “Emanet etmek, emanet bırakmak” biçiminde girmiştir (1988).

'nde fiili yoktur. Ancak bu kelimenin kökü olan sipariş kelimesinin değişik şekilleri ısmarış [ısmarış, ısmarlıç] ‘Yapılması ısmarlanan şey, sipariş’ (Körküler Yalvaç-Isparta; Eskişehir; Osmancık-Çorum; Zile Ohtap Tokat; Gaziantep; Mardin; Sivas; Ankara; Fetullah Develi, Afşar aşireti, Pazarören Pınarbaşı-Kayseri; Bor- Niğde; Zıvarık Konya; Ayvagediği Mersin-İçel; Ceylan Fethiye-Muğla ve ismarış ‘İsmarlanan şey, sipariş’ (Gözene-Malatya) geçmektedir (DS, 1974)

Fiilin çağdaş Türk lehçelerindeki kullanımına göz attığımızda, ısmarla- biçiminin Azeri Türkçesinin (ısmarla-) dışında kullanılmadığını görüyoruz.

Fiilin diğer bazı çağdaş Türk lehçelerindeki karşılıkları şu şekildedir: Başkurtçada zakaz* biriv; Kazakçada tapsıruv, tapsırıp koyuv, eskettüv; Kırgızcada tapşırı, tapşırma berü; Tatarcada zakaz biriv; Türkmencede tabşırmaq, bu-

* Kelime Rusçadan alınmıştır.

yurmak; Özbekçede buyirtirmek, buyurtmak; Uygurcada tapşurmak, buyurtmak (KTLS, 1991).

fiilin atasözleri ve kalıp sözlerde de kullanıldığı dikkatimizi çekmektedir. "İsmarlama dua kabul olunmaz" atasözü ile "Allah'a ismarladık" kalıp sözü buna örnektir.

fiili birkaç ses olayı geçirdikten sonra Türkçeleşmiş ve bugün kullanılan biçimi almıştır. Bu şekilde yüzlerce kelimenin Türkçeye girdikten sonra Türkçeleşip kullanıldığı işin ehli tarafından bilinmektedir. Hatta bazı kelimelerin diğer dillerden ödünçleme olarak alındığı, dikkat yoğunlaştırılmazsa ve Türkçe kelimelerin ses özellikleri göz önünde bulundurulmazsa fark edilememektedir. Tıraş* < terâş (Far.), sayfa < sahîfe (Ar.), tabya < tabiye (Ar.), ayna < âyîne (Far.), kaptan < capitân (İt.), tuğla < tegula (Lat.), kahya < kedhüdâ (Far.), çapraz < çep ü râst (Far.), eleğim sağma < alâim-i semâ (Ar. Far.) gibi kelimeler bu duruma örnek gösterilebilir. Fiilin kökünü oluşturan 'sımar'ın Pehleviceden Farsçaya geçmiş "sipurden" mastarının emir şekli olduğunu daha önce söylemiştik. Burada, söz konusu kelimedeki ses olaylarını şu şekilde gösterebiliriz: ©

1. pâr (Farsça < Pehlevice)
- ↓↓
2. p r (Bir ünsüz ile ünlünün yer değiştirmesi si > is)
- ↓
3. isp r (Uzun ünlünün normalleşmesi â > a)
- ↓
4. s ar (Benzeşme. Ünlülerin birbiriyle benzeşmesi)
- ↓
5. ıs ar (Doğal gelişme sonucu bir ünsüzün diğer ünsüze dönüşmesi p>b)
- ↓
6. ıs ar (Doğal gelişme sonucu bir ünsüzün bir diğer ünsüze dönüşmesi b > m)

* Kelimenin bazı ürün adlarında ve değişik yerlerde 'traş' biçiminde yazıldığını görmekteyiz. Kelimenin doğru yazımı Türk Dil Kurumu'nun 'ü ve 'ü ve da yer alan 'tırâş' şeklindedir.

- Ahmet Vefik Paşa, (2002), (Hzl. Recep Toparlı) TDK Yay., Ankara.
Ata, Aysu, (1997),
TDK Yay., Ankara.
- Clauson, Sir Gerard, (1972),
Oxford University Press, Oxford.
- Dilçin, Cem, (1983), TDK Yay., Ankara.
Dilçin, Cem, (1991),
Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, AKM Yay., Ankara.
- Eckmann, Janos, (1995),
TDK Yay., Ankara.
- Ergin, Muharrem, (1989) Atatürk Kültür,
Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TDK Yay., Ankara.
(1988), (Hzl. Aptullah Battal), 2. Bs., TDK Yay., Ankara.
- Karaağaç, Günay, (2002), Akçağ Yay., Ankara.
(1998), TDK Yay., Ankara.
(1991), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.
- (1974), VII. Cilt, TDK Yay., Ankara.
- Köktekin, Kâzım, (2001),
Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Yay., Erzurum.
- Şemseddin Sami, (1987), Çağrı Yay., İstanbul.
- Şükun, Ziya, (1996), 2. C. MEB
Yay., İstanbul.
- Toparlı, Recep vd., (2003), TDK Yay., Ankara.
- Yavuz, Kemal, (1991),
Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TDK Yay., Ankara.